

JÓZEF BANIAK
Instytut Socjologii
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Wizerunek kapłana w wyobrazeniach młodzieży polskiej. Socjologiczna analiza na podstawie badań z lat 1983-2008

Uwagi wstępne

Kapłaństwem hierarchicznym jako specyficznym „powołaniem” i zawodem o charakterze religijnym zajmują się teoretycznie i badawczo reprezentanci różnych nauk humanistycznych i społecznych, w tym socjologowie religii i Kościoła. Literatura przedmiotu informuje, że częściej i liczniej podejmowano studia teoretyczno-analityczne poświęcone kapłaństwu¹ aniżeli wnikliwe studia i badania empiryczne o profilu socjologicznym i psychologicznym na ten temat, jak np. dotyczące społecznych uwarunkowań oraz dynamiki powołań kapłańskich i zakonnych w różnych przedziałach czasu² czy społecznej percepcji istoty kapłaństwa hierarchicznego³ albo wskazujące na dysonans między oficjalnym i środowiskowym modelem kapłana⁴. Najczęściej jednak kapłaństwem interesowano się fragmentarycznie czy dodatkowo w ramach szerszych badań nad prestiżem i rozwojem zawodów⁵ oraz badań obejmujących autorytet⁶ i rolę kapłana w Kościele i w społeczeń-

¹ Zob. H. Carrier, *Sociologie du Christianisme. Bibliographie internationale*, Roma 1975; J. Baniak, *Socjologia religii i religijności. Bibliografia prac polskich i przekładów obcych za lata 1929-1979*, Poznań 1981.

² P. Taras, *Spoleczne uwarunkowania i motywy wstąpienia do zakonnego seminarium duchownego*, Poznań – Warszawa 1972; J. Baniak, *Dynamika powołań kapłańskich i zakonnych w Kościele rzymskokatolickim w Polsce w latach 1900-1994. Studium socjograficzne*, Kraków 1997; K. Pawlina, *Kandydaci do kapłaństwa trzeciego tysiąclecia*, Warszawa 2002; A. Postawa, *Powołania kapłańskie w Towarzystwie Salezjańskim w Polsce*, Kraków 2005.

³ *Osobowość kapłańska*, J. Majka (red.), Wrocław 1976.

⁴ P. Taras, *Problem modelu kapłana w Kościele katolickim*, „Znak”, 1968, nr 20, s. 1110-1117; J. Baniak, *Model kapłana diecezjalnego w Kościele katolickim – analiza socjologiczna*, „Człowiek i Światopogląd”, 1987, nr 8, s. 72-86.

⁵ A. Sarapata, *Z badań nad prestiżem zawodów w Polsce*, w: *Przemiany struktury społecznej w ZSRR i w Polsce*, tenże (red.), Warszawa 1976, s. 126-134; E. Ciupak, *Kapłaństwo: powołanie i zawód*, w: tenże, *Kult religijny i jego społeczne podłoże*, Warszawa 1965, s. 391-414; J. Baniak, *Aksjologiczny wymiar zawodu księdza*, „Studia Socjologiczne”, 1989, nr 4, s. 215-232.

stwie⁷. Pod koniec lat 80. XX wieku po raz pierwszy przeprowadzono socjologiczne na temat obrazu kapłana w religijnej i społecznej świadomości katolików świeckich. Rezultaty tych badań zostały opublikowane w monografii zwartej⁸ i kilku rozprawach częściowych⁹. Natomiast dotąd nie zrealizowano badań socjologicznych na ten temat na reprezentatywnej próbie ogólnopolskiej, które ukazałyby nastawienie ogółu Polaków do instytucji kapłaństwa i do księży wykonujących swój zawód w różnych okolicznościach i środowiskach społecznych. Wyobrażenia młodzieży licealnej dotyczące kapłaństwa instytucjonalnego i jej nastawienie do księży badano w bardzo wąskim zakresie już w latach 70.¹⁰ Temat ten podjęto w znacznie szerszych badaniach socjologicznych w latach 1983-1991 oraz 1998-2008, obejmując nimi reprezentatywne grupy młodzieży licealnej i akademickiej w Kaliszu. Wyniki badań z lat 1983-1998 opublikowano w monografii zwartej¹¹ i w rozprawie częściowej¹², natomiast wyniki badań z lat 2007-2008 zostaną opublikowane w całości w przygotowywanej monografii socjologicznej, a w wąskim zakresie w niniejszej rozprawie i zestawione z wynikami badań z lat 80. i 90. Zestawienie to pozwoli uchwycić tendencje zmian w postawach i ocenach młodzieży polskiej dotyczących instytucji kapłaństwa i kapłanów. Pod koniec lat 90. XX wieku po raz pierwszy w Polsce przeprowadzono badania socjologiczne związane z kryzysem powołania i identyfikacją kapłańską wśród byłych księży oraz ich rezygnacją z kapłaństwa¹³. Nieco później, w latach 2001-2005, badania przeprowadzono też na dobranej losowo grupie księży czynnych zawodowo w Kościele, poszukując źródeł i przyczyn kryzysu ich tożsamości zawodowej i osobowej, uwzględniając przy tym ustalenia badawcze dotyczące byłych księży¹⁴.

⁶ J. Mariański, *Autorytet księdza – aspekty socjologiczne*, „Chrześcijanin w Świecie”, 1977, nr 50, s. 74-94; J. Baniak, *Autorytet księży parafialnych (cz. 1)*, „Przegląd Powszechny”, 1998, nr 2, s. 150-163; tenże, *Autorytet księży parafialnych (cz. 2)*, „Przegląd Powszechny”, 1998, nr 3, s. 325-337; W. Piwowarski, *Tradycyjny autorytet księdza w procesie przemian*, w: *Religijność ludowa – ciągłość i zmiana*, tenże (red.), Wrocław 1983, s. 129-151.

⁷ W. Goddijn, *Rola kapłana w Kościele i w społeczeństwie*, „Znak”, 1966, nr 139/140, s. 6-21; J. Baniak, *Kapłan jako typ roli społecznej*, w: *Od Kościoła ludu do Kościoła wyboru. Religia a przemiany społeczne w Polsce*, I. Borowik, W. Zdaniwicz (red.), Kraków 1996, s. 148-175.

⁸ J. Baniak, *Obraz kapłana w świadomości katolików świeckich (na przykładzie Kalisza, Kottłowa i Przedborowa). Studium socjologiczne*, Poznań 1994.

⁹ J. Baniak, *Obraz kapłana w świadomości współczesnych katolików polskich*, „Colloquium Salutis. Wrocławskie Studia Teologiczne”, 1988, t. 20, s. 221-251; tenże, *Obraz kapłana w świadomości świeckich*, „W drodze”, 1990, nr 12, s. 84-92.

¹⁰ S. Dobrzański, *Młodzież o kapłaństwie i kapłanach*, „Chrześcijanin w Świecie”, 1977, nr 50, s. 95-110.

¹¹ J. Baniak, *Ksiądz w oczach młodzieży. Obraz kapłana w świadomości młodzieży licealnej i akademickiej (na przykładzie Kalisza). Studium socjologiczne*, Poznań 1993.

¹² J. Baniak, *Kapłaństwo hierarchiczne w świadomości licealistów i studentów – analiza socjologiczna*, „Studia Gnefnensia”, 2000, t. 14, s. 285-304; tenże, *Istota i wartość egzystencjalna kapłaństwa hierarchicznego w interpretacji i ocenie młodzieży polskiej...*, „Communio. Międzynarodowy Przegląd Teologiczny”, 1996, nr 3 (93), rok XVI, s. 103-124.

¹³ J. Baniak, *Wierność powołaniu a kryzys tożsamości kapłańskiej. Studium socjologiczne na przykładzie Kościoła w Polsce*, Poznań 2000; tenże, *Rezygnacja z kapłaństwa i wybór życia małżeńsko-rodzinnego przez księży rzymskokatolickich w Polsce. Studium socjologiczne*, Kraków 2001.

¹⁴ J. Baniak, *Czynniki kryzysu tożsamości kapłańskiej wśród księży rzymskokatolickich w Polsce. Studium socjologiczne*, „Teologia Praktyczna”, 2007, t. 8, s. 209-264; tenże, *Źródła i przyczyny kryzysu tożsamości kapłańskiej księży rzymskokatolickich w Polsce. Studium socjologiczne*, w: *Tożsamości religijne w społeczeństwie polskim. Socjologiczne studium przypadków*, M. Libiszowska-Żótkowska (red.), Warszawa 2009, s. 67-107.

Badania socjologiczne ujęte syntetycznie informują w miarę szeroko i obiektywnie o wiedzy młodych Polaków na temat kapłaństwa instytucjonalnego, jak i o ich nastawieniu do księży parafialnych – do ich roli zawodowej w Kościele i w społeczeństwie, a także ich oceny obejmującej autorytet księży, psychospołeczny wizerunek osobowości znanych księży, uwzględniający ich zalety i wady osobowe oraz zawodowe¹⁵.

W tej rozprawie uwzględniam wyniki trzech własnych badań socjologicznych z lat 1983, 1998 i 2008, które zrealizowałem w środowisku młodzieży licealnej i akademickiej w Kaliszu, chcąc ustalić ich nastawienie do instytucji kapłaństwa i do kapłanów. Wyniki tych badań dają możliwość obiektywnego wglądu w postawy i zachowania młodzieży w odniesieniu do kapłaństwa hierarchicznego i kapłanów parafialnych. Porównując wyniki, będzie można zauważyć, czy i jakiego typu zmiany nastąpiły w religijno-społecznym wizerunku kapłaństwa i kapłana katolickiego w świadomości badanych licealistów i studentów, jak i w ich nastawieniu do księży parafialnych. Postawy i zachowania moich respondentów wobec kapłaństwa i księży zostaną porównane z postawami i odniesieniami młodzieży licealnej i studenckiej badanej przez innych socjologów. W węższym zakresie uwzględnię również stanowisko gimnazjalistów dotyczące księży, których pytałem o tę kwestię w ramach odrębnych badań dotyczących religijnej i moralnej świadomości tej kategorii młodzieży polskiej¹⁶.

Celem rozprawy jest przybliżenie koncepcji kapłaństwa instytucjonalnego wyłaniającej się z trzykrotnych badań socjologicznych wśród licealistów i studentów w Kaliszu. Wyniki tych badań pozwolą mi odpowiedzieć na podstawowe pytanie, czy i w jakim zakresie przemiany społeczne w Polsce w przyjętym okresie wpłynęły na stosunek młodych ludzi do kapłaństwa instytucjonalnego i kapłanów pracujących w parafiach i wspólnotach zakonnych? W hipotezie badawczej przyjąłem, że dynamiczne przemiany cywilizacyjne zachodzące w badanym okresie 25 lat w Polsce nie były obojętne dla postaw i zachowań młodzieży uczącej się i studiującej w odniesieniu do kapłaństwa i księży, wręcz przeciwnie – spowodowały proces desakralizacji instytucji kapłaństwa i kapłana w jej mentalności i krytyczne nastawienie do religijnej i świeckiej roli księży w Kościele¹⁷. Zasadność tej hipotezy zweryfikuję, analizując wyniki badań.

Co ta koncepcja kapłaństwa i kapłana oznacza, jakie cechy lub składniki ją tworzą, co zawiera z istoty kapłaństwa i z życia księży?

Koncepcję tę tworzy zespół fundamentalnych cech, funkcji, obowiązków, zadań i uprawnień kapłana, budujących jego rolę religijno-społeczną w parafii, postrzeganą przez młodzież katolicką uczącą się w szkołach średnich i studiującą w uczelniach wyższych

¹⁵ J. Baniak, *Katolicki etos małżeństwo-rodzinny w świadomości „byłych” księży*, „Problemy Rodziny”, 2000, nr 6, s. 23-30; tenże, *Dlaczego księża w Polsce rezygnują z kapłaństwa?* (cz. 1), „Przegląd Powszechny”, 2000, nr 5, s. 158-176; tenże, *Dlaczego księża w Polsce rezygnują z kapłaństwa?* (cz. 2), „Przegląd Powszechny”, 2000, nr 6, s. 317-324.

¹⁶ J. Baniak, *Duchowieństwo parafialne w ocenach badanych gimnazjalistów*, w: tenże, *Między buntem a potrzebą akceptacji i zrozumienia. Świadomość religijna i moralna a kryzys tożsamości osobowej młodzieży gimnazjalnej. Studium socjologiczne*, Kraków 2008, s. 300-352.

¹⁷ J. Baniak, *Desakralizacja kultu religijnego i świąt religijnych w Polsce. Studium socjologiczne*, Kraków 2007.

w Kaliszu, która należy do środowiska aktywnych lub biernych religijnie członków wspólnoty kościelnej. Składnikami tej koncepcji są także opinie i oceny młodych ludzi dystansujących się od religii i Kościoła czy też wrogo nastawionych do kapłanów, a szerzej – do wszelkich wartości religijnych. W części środowiska współczesnej młodzieży polskiej wyraźnie nasilają się postawy krytyczne i zachowania wrogie wobec Kościoła instytucjonalnego i kleru, które są także widoczne w jej stosunku do instytucji kapłaństwa hierarchicznego. Takie postawy korespondują z głęboką wrażliwością moralną tej młodzieży, w której nie ma miejsca na podwójne standardy etyczne niektórych księży, jakimi niewłaściwie definiują kapłaństwo.

Modelową koncepcję kapłaństwa i kapłana przedstawię na podstawie wyników własnych badań socjologicznych prowadzonych wśród dobranych techniką losowo-celową licealistów i studentów w Kaliszu. Podczas pierwszych i drugich badań ankietą objąłem po 400 uczniów szkół średnich, a w trzecich – 248 osób. Natomiast wśród studentów badaniami objąłem następujące grupy: badania pierwsze – 137 osób, drugie – 123 osoby studiujące w Filii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, trzecie – 152 osoby studiujące w Państwowej Wyższej Szkole Zawodowej na kierunkach zarządzanie o profilu medycznym. We wszystkich badaniach ankietowano uczniów i studentów pierwszego i ostatniego roku nauczania i studiów. Łącznie badaniami we wszystkich terminach objęto 1048 uczniów szkół średnich i 412 studentów. Badania te są statystycznie reprezentatywne dla ankietowanej młodzieży.

W rozprawie tej uwzględnię wybrane zagadnienia, m.in. wyobrażenia respondentów dotyczące kapłaństwa i powołania kapłańskiego i jego struktury, zawodową pozycję kapłaństwa w ocenie respondentów, zapotrzebowanie na kapłanów w rodzinach respondentów, czynniki powodujące negatywne nastawienie badanej młodzieży do kapłaństwa i księży. Znaczącą pomoc w wyjaśnieniu podjętych problemów będą stanowiły tabele.

Kapłaństwo instytucjonalne w wyobrażeniach badanej młodzieży

Edward Ciupak, analizując rodowód kapłaństwa, pisał zasadnie 35 lat temu: „Instytucja kapłaństwa w kulturach, gdzie zjawisko życia religijnego ma charakter masowy, przedstawia interesujący obiekt badań naukowych. Kapłani są przywódcami życia religijnego, kierownikami instytucji sformalizowanych i grup nieformalnych, wychowawcami i moralizatorami, a spełniając te funkcje, wywierają wpływ na szereg pozareligijnych spraw o znaczeniu publicznym. Kapłaństwo jest właściwie przedmiotem międzydyscyplinarnych zainteresowań, tj. teologii, historii religii i Kościoła, pedagogiki, psychologii, socjotechniki, socjologii i innych. Zespół czynności charakterystycznych dla kapłana z historycznego punktu widzenia kształtował się jako wynik społecznego podziału pracy w obrębie

grupy. Herbert Spencer¹⁸, wyprowadzając instytucję kapłaństwa z pierwotnej religii politeistycznej, stoi na stanowisku, że powstała ona jako wynik społecznego podziału czynności w ramach grupy. Pierwotnie funkcje kapłana łączyły się w jednej osobie z funkcją czarownika, egzorcysty, proroka, lekarza, wodza plemienia itd. Później, kiedy rozwinie się hierarchia społeczna, a czynności magiczne i religijne wyodrębnią się poprzez coraz większą specjalizację, wtedy dopiero powstaje specjalna grupa ludzi zajmująca się czynnościami kultu. W społecznym podziale pracy kapłanom przypadły czynności pozaprodukcyjne i dlatego w wielu kulturach dali oni początek wielu dziedzinom sztuki i nauki. Dla naszych zainteresowań ważne jest wydzielenie dwóch podstawowych okresów w kształtowaniu się instytucji kapłańskiej – mozaizmu i chrześcijaństwa¹⁹. Następnie autor ukazuje istotę i specyfikę kapłaństwa chrześcijańskiego, zaznaczając przy tym: „Kapłaństwo chrześcijańskie, choć różni się charakterem sakramentalnym od instytucji kapłaństwa w religiach wcześniejszych (...), jednak pod względem hierarchii i zakresu władzy kształtowało się analogicznie. (...) W chrześcijaństwie, a szczególnie w katolicyzmie, kapłaństwo stanowi instytucję zawodową, której odpowiadają dwa podstawowe kryteria: działalność przeznaczona dla innych i wymagająca uprzedniego przygotowania”²⁰.

Kapłaństwo hierarchiczne najlepiej można ująć w trzech aspektach lub wymiarach: teologicznym, psychologicznym i socjologicznym. Aspekty te łącznie oddają jego istotę i oryginalny charakter. Aspekt teologiczny stanowi fundament kapłaństwa i wskazuje na jego sakramentalny charakter²¹. Definicja teologiczna przyjmuje: „W Kościele kapłanem jest ten, kto posiada władzę konsekrowania i rozgrzeszania oraz udzielania innych sakramentów, a kapłaństwo to urząd i godność pośrednika między ludźmi a bóstwem”²². E. Ciupak wyjaśnia: „Urząd ten uzyskuje się stopniowo od tzw. powołania, poprzez edukację i specjalne wychowanie, aż do nadania osobnikowi praw i przywilejów, permanentnie związanych z całokształtem życia, a nie tylko z jakimś jego fragmentem. Z definicji teologicznej wynika, że do urzędu kapłaństwa należą specyficzne, nie spotykane w innych urzędach czynności: utwierdzanie w wierze religijnej, składanie błagalnych i dziękczynnych ofiar, wychowywanie słowem i przykładem, przestrzeganie w życiu osobistym profetyzmu”²³. Z kolei aspekty psychologiczny i socjologiczny wskazują na subiektywno-objektywne lokowanie charyzmatu powołania kapłańskiego w osobistych i społecznych

¹⁸ H. Spencer, *Instytucje religijne*, Warszawa 1981.

¹⁹ E. Ciupak, *Kapłaństwo: powołanie i zawód*, w: tenże, *Kult religijny...*, wyd. cyt., ss. 391-392.

²⁰ Tamże, s. 393.

²¹ G. Greshake, *Być kapłanem: teologia i duchowość urzędu kapłańskiego*, Wrocław 1983, s. 22-25; K. Rahner, *Der theologische Ansatzpunkt für Bestimmung des Wesens des Amtspriestertums*, „Schriften zur Theologie”, 1970, t. 10, s. 371-373; tenże, *Theologische Reflexionen zum Priesterbild von heute und morgen*, „Schriften zur Theologie”, 1970, t. 9, s. 380-381; A. M. Landgraf, *Zur Lehre von der Konsekrationsgewalt des Kirche getrennten Priesters*, w: *Dogmengeschichte der Frühscholastik III*, 2, Regensburg 1955, s. 223-243; B. D. Marliangeas, *Clés pour une théologie du ministère. In persona Christi, in persona Ecclesiae*, Paris 1978, s. 46-52.

²² M. Kowalewski, *Mały słownik teologiczny*, Poznań – Warszawa – Lublin 1959, s. 184.

²³ E. Ciupak, *Kapłaństwo: powołanie i zawód...*, cyt. wyd., s. 396.

warunkach życia człowieka „wybranego” do służby kapłańskiej w Kościele²⁴. E. Ciupak dodaje, że z teologicznej definicji kapłaństwa wynikają bardzo istotne konsekwencje socjologiczne, z których dowiadujemy się o głównych cechach kapłana: „1) kapłan stanowi instytucję kulturową w tym znaczeniu, że istotą jego działalności jest obcowanie z bóstwem (...), przy czym obcowanie to pojmuje się jako coś ciągłego i regularnego (...); 2) kapłan może być określany jako zespół ról społecznych, uwarunkowanych historycznie i aktualnie potrzebami Kościoła. Kapłan występuje w roli filozofa, ponieważ zajmuje się interpretacją świata i człowieka, wyjaśnia sens życia i swoją działalnością kultową nadaje tej interpretacji symboliczną wymowę; w roli stróża »prawa bożego«, odzwierciedlającego kosmiczny porządek moralny i obrzędowy; w roli technika medytacji, modlitwy i kultu, umiającego posługiwać się »skutecznie« narzędziami styczności z bóstwem; w roli organizatora nabożeństw publicznych i religijności indywidualnej; w roli nauczyciela i wychowawcy; w roli sędziego, wymierzającego określone kary za określone przestępstwa członków grupy; w roli przywódcy grup formalnych (parafii, diecezji, stowarzyszeń religijnych) i przywódcy niesformalizowanych grup, solidaryzujących się z ideologią religijną; wreszcie w roli mediatora i administratora w sprawach świeckich. Zespół tych ról charakteryzuje się dwiema biegunowo cechami: kontemplacją i aktywnym działaniem, przy czym pierwsza cecha określa kapłana instytucjonalnie, druga – funkcjonalnie”²⁵. Należy zaznaczyć, że pełną wykładnię istoty i celu kapłaństwa instytucjonalnego dał Sobór Watykański II, uwzględniając w niej wszystkie zasadnicze jego aspekty i wymiary²⁶.

Zaprezentowane założenia teoretyczne skłaniają do pytania, w jaki sposób istotę kapłaństwa hierarchicznego postrzega i interpretuje badana młodzież licealna i akademicka w Kaliszu? Czy jej koncepcja kapłaństwa jest zbieżna z jego koncepcją ukazywaną w teologii katolickiej? Od czego katolicka młodzież polska uzależnia wybór i trwałość kapłaństwa w różnych sytuacjach życia księży? Czy przyjęty w badaniach okres 25 lat oraz dokonujące się w tym czasie w Polsce przemiany cywilizacyjne wpłynęły na postawy licealistów i studentów wobec kapłaństwa i kapłanów?

Powołanie religijne i jego rola w wyborze i trwałości kapłaństwa

Kościół katolicki od wieków spełnia specjalną misję religijną w świecie, wśród ludzi każdej epoki i kultury. Na tę misję składają się role, funkcje i zadania, które wypełnia po-

²⁴ Zob. J. P. Audet, *Priester in der christlichen Gemeinde*, w: *Der priesterliche Dienst*, Freiburg – Basel – Wien 1970, s. 116-175; O. Schreuder, *Le caractere professionnel de sacerdoce*, „Social Compass”, 1965, nr 2, s. 5-10; W. Kasper, *Sein und Sendung des Priesters*, *Geist und Leben*, „Zeitschrift für Askese und Mystik”, 1978, nr 51, s. 206-208.

²⁵ E. Ciupak, *Kapłaństwo: powołanie i zawód...*, cyt. wyd., s. 397-398.

²⁶ S. Głowa, *Kapłaństwo według myśli Soboru*, w: *Kościół w świetle Soboru*, Poznań 1968, s. 194-200; B. Przybylski, *Wprowadzenie do dekretu „O posłudze i życiu kapłanów”*, w: *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekryty, deklaracje*, Poznań 1968, s. 474-486; M. Midali, *Crisi del sacerdozio e risporta del Concilio*, w: *I sacerdoti nello spirito del Vaticano II*, Torino 1968, s. 307-345; J. Baniak, *Kapłan i kapłaństwo w świetle badań socjologicznych i postulatów Vaticanum II*, „Prace Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie”, 1987, z. 1, s. 81-102.

przez swoich kapłanów. Bez nich nie mógłby realizować swojej misji wśród ludzi – kapłani są absolutnie niezbędni, w odpowiedniej liczbie i jakości swego ducha, czyli dobrze i wielostronnie przygotowani do odgrywania swej roli w Kościele i społeczeństwie. Nie oznacza to jednak, że kapłanem może zostać każdy mężczyzna, który chciałby pracować w strukturach kościelnych. Kandydat na kapłana musi spełniać określone warunki osobowe, religijne, moralne, intelektualne, społeczne i rodzinne. E. Ciupak zaznacza: „Z teologicznego punktu widzenia cechą najistotniejszą kandydata jest powołanie i ono w zasadniczy sposób wyróżnia formalnie zawód kapłański od wszystkich innych. Nie wdając się w dyskusję filozoficzną czy dogmatyczną, możemy stwierdzić, że »powołanie« jest terminem przekładalnym na język socjologiczny, gdyż termin ten wyjaśniamy analizą społecznych uwarunkowań, kształtujących stopniowo decyzję osobnika. (...) Niemal wszystkie czynniki, które charakteryzują układ procesów dynamicznych w danym okresie historycznym, tj. sytuacja polityczna, elitarność szkolnictwa wyższego lub jego demokratyzacja, sytuacja ekonomiczna, zwłaszcza rynek pracy, styl powszechnego wychowania, panująca ideologia, mają wpływ na kształtowanie się doboru kandydatów do stanu kapłańskiego”²⁷. Kryterium „powołania religijnego” jest traktowane w Kościele katolickim jako warunek konieczny wyboru i trwałości mężczyzny w kapłaństwie. Takiego powołania Kościół wymaga od każdego kandydata na księdza i dokładnie sprawdza jego autentyczność podczas formacji kapłańskiej w seminarium duchownym. Ewidentny brak powołania, udowodniony i wykazany przez władze seminaryjne, czy też powołanie pozorowane eliminuje kandydata z drogi formacyjnej, prowadzącej kleryka do kapłaństwa. Klerycy, którym udało się w jakiś sposób dojść do kapłaństwa bez wyraźnego powołania religijnego, w niedługim na ogół czasie, już jako księża, rezygnują z wykonywania zadań kapłańskich w parafii czy wspólnocie zakonnej. Powołanie religijne istotnie więc warunkuje trwałość i jakość pracy kapłańskiej księdza, jego kapłaństwa, a jako tak ważny warunek nie występuje i nie jest konieczne w żadnym zawodzie świeckim. Dlatego kandydaci aspirujący do wykonywania zawodu księdza są na ogół świadomi wagi i znaczenia tego warunku, wiedzą, że bez wyraźnych cech powołania religijnego nie mogą podjąć ważnej i trafnej decyzji dotyczącej wyboru kapłaństwa i rozpoczęcia studiów filozoficzno-teologicznych w seminarium duchownym. Podjęcie tych studiów bez powołania religijnego i późniejsza rezygnacja z formacji seminaryjnej czy usunięcie alumna z seminarium z tego powodu wywołuje różne kłopoty życiowe po powrocie do życia świeckiego. Takie informacje można usłyszeć od księży, którzy wybrali kapłaństwo bez powołania, z pobudek

²⁷ E. Ciupak, *Kapłaństwo: powołanie i zawód...*, cyt. wyd., s. 400-402. Autor wyjaśnia, że termin **powołanie** jest pochodnym pojęcia **charyzmat**, a w teologii oznacza on nadprzyrodzone „wołanie Boga”, skierowane bezpośrednio do określonej osoby. Zewnętrznie ma ono ujawniać się w decyzji kandydata, który dobrowolnie zgłasza się do seminarium duchownego. Dalej pisze: „W literaturze przedmiotu rozróżnia się dwa zasadnicze typy charyzmatu: charyzmat osobowy, oparty na kwalifikacjach personalnych, oraz charyzmat urzędu, który zostaje nadany instytucjonalnie przez wyższe władze kościelne. Z katolickiego punktu widzenia charyzmat kapłana posiada kilka znaczeń: trwałe i niezniszczalne uzdolnienie do pełnienia czynności kultowych, niezwykle dar nadprzyrodzony (dar udzielony kapłanowi czasowo), zdolność do niezwyklej ekstazy psychicznej”. Tamże, s. 425, przyp. 13.

niereligijnych, a po jakimś czasie porzucili zawód księdza i powrócili do życia świeckiego²⁸. W świetle tych założeń warto sprawdzić, czy ten warunek akceptują badani licealiści i studenci i jak sami rozumieją powołanie kapłańskie. Ich wypowiedzi na ten temat przedstawia tabela 1.

Tabela 1. Konieczność powołania do kapłaństwa w ocenie licealistów i studentów (w %)

Konieczność powołania	Licealiści			Studenci			Razem	
	1983	1998	2008	1983	1998	2008	Licealiści	Studenci
Konieczne	79,8	64,7	47,2	59,8	44,4	36,8	63,8	47,0
Zbędne	9,8	20,2	33,8	19,7	26,9	34,2	21,3	26,9
Nie wiem	8,7	13,1	15,0	17,6	25,7	23,1	12,3	22,2
Brak danych	1,7	2,0	4,0	2,9	3,0	5,9	2,6	3,9
Ogółem	100	100	100	100	100	100	100,0	100,0

Analizując tabelę 1, należy zwrócić uwagę na trzy istotne kwestie, wprost związane z powołaniem kapłańskim. Po pierwsze, w obu grupach respondentów największy odsetek stanowią osoby, które widzą w specjalnym powołaniu Bożym lub powołaniu religijnym podstawowe kryterium i konieczny warunek wyboru i trwałości kapłaństwa w sytuacji każdego księdza. W ten sposób powołanie religijne traktuje ponad 3/5 licealistów i ponad 2/5 studentów. Ci respondenci powołanie kapłańskie interpretują zgodnie z koncepcją teologiczną upowszechnianą w Kościele, dostrzegając w nim specjalną łaskę Bożą lub wezwanie Boże, niespotykane w zawodach świeckich. Ci młodzi ludzie odróżniają sakramentalny charakter kapłaństwa od społecznych funkcji i zawodu księdza w parafii i wspólnocie lokalnej, nie traktując ich marginalnie. W ich odbiorze jedyną wykładnią charakteru i celu kapłaństwa, a także religijnej misji kapłana jest nauka Kościoła katolickiego o kapłaństwie hierarchicznym i Pismo Święte ukazujące kapłaństwo jako rzeczywistość wyodrębnioną i specyficzną kulturowo. Bez pomocy Bożej jako łaski powołania i wybrania niezmiernie trudno byłoby, o ile zupełnie jest to niemożliwe, trwanie księdza w kapłaństwie – w ocenie tego odsetka licealistów i studentów.

Badania wykazały także, iż dość duży odsetek licealistów (21,3%) i studentów (26,9%) nie akceptuje nauki Kościoła o kapłaństwie i odrzuca powołanie religijne jako konieczny warunek wyboru i trwałości kapłaństwa. Ci respondenci uważają, że kapłaństwo jest zwykłym zawodem i można je dowolnie wybrać jako własną drogę życia, bez przypisywania mu cech nadnaturalnych czy nadzwyczajnych. Co najwyżej, ich zdaniem, kandydaci do kapłaństwa zawodowego powinni być bardziej religijni i uczciwsi moralnie niż ich koleżanki i koledzy szkolni wybierający zawody świeckie. Religijność i moralność będą stanowiły w ich odczuciu fundament owocnej pracy księdza w parafii i zadecydują o jego autorytecie u parafian, więc wyższy poziom wiary religijnej i moralności jest niezbędny u kandydatów na księży. Trudno też pominąć duży odsetek respondentów, którzy nie potrafili zająć konkretnego stanowiska w tej sprawie.

²⁸ J. Baniak, *Rezygnacja z kapłaństwa...*, cyt. wyd., s. 103-115.

Po drugie, czynnikiem oddziałującym na poglądy i postawy respondentów dotyczące istotnej roli powołania religijnego w wyborze i trwałości kapłaństwa jest nauka odbywana w szkole średniej i studia w uczelni wyższej. Jeśli w całym okresie 25 lat tę rolę powołania religijnego akceptowało średnio 63,9% badanych licealistów, to identyczną postawę widać u zaledwie 50,5% studentów (czyli mniej o 13,4%). Z kolei brak akceptacji tej roli powołania dostrzegamy w całym okresie u 26,9% studentów i 21,3% licealistów. Także więcej studentów (22,1%) niż licealistów (12,3%) nie ustosunkowało się w ogóle do tej kwestii. Więcej zatem studentów podczas każdych badań postrzegało kapłaństwo w aspekcie świeckiego zawodu – jako zespół zadań, które są oczekiwane przez ludzi ze względów religijno-społecznych. Studenci zachowują większy dystans do spraw religijnych niż licealiści, który ułatwia im racjonalizowanie i desakralizowanie kapłaństwa, a także spłykanie roli kapłana w Kościele i społeczeństwie. Kościół nie ma już tak rozległego wpływu doktrynalnego na studentów, stąd o wiele mniejszy ich odsetek aprobuje teologiczno-kościelną wykładnię kryteriów wyboru kapłaństwa instytucjonalnego. W ten sposób potwierdziła się też zasadność hipotezy empirycznej, która przewidywała wpływ poziomu wykształcenia badanej młodzieży na jej postawy wobec kapłaństwa i powołania kapłańskiego (test Kendalla $Q = +0,575$ i potwierdza istotną zależność między tymi zmiennymi).

Po trzecie, w uwzględnionym okresie 25 lat systematycznie zmniejszał się wskaźnik licealistów i studentów, którzy akceptowali nauczanie Kościoła dotyczące kapłaństwa instytucjonalnego. Podczas pierwszych badań w 1983 r. 79,8% licealistów widziało w powołaniu Bożym istotny warunek wyboru i trwałości kapłaństwa, a po upływie 15 lat, w 1998 r., akceptację tego warunku uzyskania i trwałości kapłaństwa widzimy u 64,7% licealistów (czyli mniej o 15,1%). Po upływie kolejnych 10 lat, w 2008 r., warunek ten akceptowało jedynie 47,2% licealistów badanych (czyli o kolejne 17,5% mniej). Zestawiając wskaźniki akceptacji z początku i końca badanego okresu, bez trudu zauważamy, że odsetek licealistów akceptujących konieczność powołania religijnego do wyboru i trwałości kapłaństwa zmniejszył się w tym czasie o 32,6%, czyli co trzeci licealista zmienił swój pogląd na ten temat, postrzegając kapłaństwo niezgodnie z doktryną teologiczną Kościoła katolickiego, a zatem zrównując je z zawodami świeckimi. W tym okresie wzrósł też o $\frac{1}{2}$ wskaźnik licealistów, którzy nie potrafili zająć jednoznacznego stanowiska w tej kwestii. Analogiczną sytuację widzimy wśród studentów, których odsetek akceptujący fundamentalną rolę powołania religijnego po upływie 15 lat zmalał o 15,4%, a w ciągu całego okresu 25 lat – o 23%. Jednocześnie wzrastał systematycznie odsetek tych, którzy kwestionowali konieczność powołania do kapłaństwa: o 7,2 i 14,5%, jak i odsetek tych, którzy uchylili się od zajęcia jednoznacznego stanowiska w tej kwestii – o 8,1 i 5,5%. Wyniki badań potwierdzają zasadność przyjętej hipotezy empirycznej, że następują radykalne zmiany w przyjętym okresie 25 lat w negatywnym nastawieniu młodzieży polskiej do konieczności powołania religijnego u mężczyzny przy wyborze kapłaństwa instytucjonalnego. Zmiany te, ukazujące krytycyzm młodzieży wobec odrębności zawodowej kapłaństwa, nasiliły się na przełomie wieków, utrzymując się na wysokim poziomie w całej pierwszej dekadzie XXI w. głównie w środowisku studentów (miernik Kendalla $Q = +0,668$ i informuje o istotnej zależności

między przyjętymi zmiennymi). Zapytałem badaną młodzież o cechy powołania religijnego i uzdolnienia kandydatów do kapłaństwa. Ich odpowiedzi przedstawia tabela 2.

Tabela 2. Cechy powołania kapłańskiego wskazane przez licealistów i studentów (%)

Cechy powołania kapłańskiego	Licealiści			Studenci			Razem	
	1983	1998	2008	1983	1998	2008	Licealiści	Studenci
Głęboka wiara	84,6	74,8	70,6	72,6	65,5	60,7	76,7	66,3
Stałe praktyki	82,7	76,4	68,4	64,8	58,8	52,6	75,8	58,7
Troska o Kościół	79,4	71,3	64,5	65,4	53,7	51,5	71,7	56,9
Więź z księżmi	77,4	70,8	61,2	66,8	51,4	50,4	69,8	56,2
Wychowanie katolickie	76,3	67,2	59,8	64,7	50,8	51,3	67,8	55,6
Mądrość życiowa	66,8	60,4	51,4	60,6	48,7	46,3	59,5	51,9
Kultura osobista	62,7	56,7	56,6	61,8	47,2	45,8	58,7	51,6
Brak nałogów	60,8	55,3	53,8	59,4	46,5	42,7	56,6	49,5
Nauka religii	59,6	54,8	52,4	57,5	44,8	40,6	55,6	47,6
Uznanie celibatu	31,6	25,5	18,9	24,3	17,7	15,6	25,3	19,2
Brak rodziny	30,7	20,8	17,2	20,8	15,2	12,4	22,9	16,1
Skromność	31,8	20,6	15,8	21,6	14,8	10,6	22,7	15,7
Samotność	29,9	20,4	16,2	19,4	14,6	10,4	22,2	14,8
Inne cechy	14,5	13,7	14,4	13,7	12,4	11,2	14,2	12,4
Brak danych	1,7	2,0	4,0	2,9	3,0	5,9	2,6	3,9
Badani ogółem	400	400	248	137	123	152	1048	412

Badana młodzież w większości wyraziła przekonanie, że powołanie kapłańskie winno przejawiać się w postaci konkretnych cech i osobowych uzdolnień u kandydatów do zawodu księdza, które pozwalają przekonać się, czy młody mężczyzna jest wyposażony w niezbędne kwalifikacje do wykonywania zawodu kapłana, jakich oczekuje od niego w tym zakresie Kościół instytucjonalny. Respondenci wskazali 30 różnych cech i uzdolnień, które winni posiadać alumni seminariów duchownych, jeśli chcą dostąpić święceń kapłańskich. Cechy te można ująć w dwie ogólne kategorie: religijno-kościelne i typowo świeckie, które wyrażają preferencje badanych. Do pierwszej kategorii należy 7 cech: głęboka i autentyczna wiara w Boga (I miejsce), systematyczne wypełnianie praktyk religijnych (II), zainteresowanie sprawami kościelnymi i parafialnymi (III), podtrzymywanie więzi z duchowieństwem parafialnym (IV), katolickie wychowanie rodzinne (V), stały udział w lekcjach religii (VI), akceptacja celibatu księży (VII). Cechy te akceptuje łącznie 51,5% respondentów, a w kolejnych badaniach następujące ich odsetki: 63,2% (70,2% + 63% + 56,5%) i studentów: 51,5% (59,4% + 49% + 46,1%). W całym badanym okresie w obu grupach zmniejszył się jednak odsetek respondentów, którzy szczególnie cenili tę kategorię cech powołania kapłańskiego, jeśli uwzględnimy jego początek i koniec: w grupie licealistów o 13,7%, a w grupie studentów – o 13,3%. Do drugiej kategorii należy 6 cech i uzdolnień powołanych: mądrość życiowa (I miejsce), kultura osobista (II), brak nałogów (III), rezygnacja z małżeństwa i rodziny (IV), pokora i skromność (V), akceptacja samotności (VI). Cechy te (świeckie) łącznie preferuje 40,4% licealistów i 36,5% studentów. W prze-

naniu niewielkich odsetków respondentów z obu grup powołani do kapłaństwa winni akceptować celibat (25,3 i 19,2%), przejawiać chęć do rezygnacji z własnej rodziny (22,9 i 16,1%) i akceptować dozwoloną samotność (22,2 i 14,8%). Pozostali badani z obu grup nie przywiązywali wagi do tych cech powołania, uznając je za „zbyt wygórowane” czy „zbędne w życiu księdza” (66,9 i 74,4%).

Badania wykazały, że zarówno licealiści, jak i studenci w większości widzą w powołaniu religijnym określoną wartość religijną, która powinna wyrażać się w odpowiednich cechach kandydatów na księży. Cechy te są niezbędne w autentycznym powołaniu, toteż były częściej wskazywane przez licealistów i studentów we wszystkich terminach badań niż cechy świeckie, choć i te odgrywają ważną rolę w strukturze powołania i w osobowości kandydatów do zawodu kapłańskiego²⁹.

Struktura kapłaństwa w ujęciu badanej młodzieży

Jednoznaczne wyjaśnienie struktury kapłaństwa instytucjonalnego nie jest łatwe. Teolodzy preferują wyraźnie religijny i sakramentalny wymiar kapłaństwa, jako Boże wezwanie i władzę święceń. Z kolei socjologowie widzą w nim zwyczajny zawód o typowo religijnym charakterze, na który istnieje społeczne zapotrzebowanie. Obie wizje struktury kapłaństwa próbują łączyć w całość ci badacze kapłaństwa, którzy dostrzegają w nim cechy i religijne, i świeckie. Złożoność tej kwestii skłoniła mnie do zapytania badanych licealistów i studentów, jak wyobrażają sobie strukturę kapłaństwa instytucjonalnego. Ich odpowiedzi przedstawia tabela 3.

Tabela 3. Struktura kapłaństwa urzędowego w wyobrazeniach licealistów i studentów (w %)

Kapłaństwo oznacza	Licealiści			Studenci			Razem	
	1983	1998	2008	1983	1998	2008	Licealiści	Studenci
Powołanie Boże	12,2	10,6	9,2	11,7	10,6	8,6	10,7	10,3
Zwykły zawód	10,0	26,2	30,7	19,0	23,6	38,8	23,3	27,1
Oba składniki	72,2	60,6	56,4	65,7	59,8	46,5	63,1	57,3
Brak odpowiedzi	4,8	2,0	2,3	3,6	4,0	3,7	3,0	3,8
Brak danych	0,8	0,6	1,4	0,0	2,0	2,4	0,9	1,5
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Wyobrażenia badanych licealistów i studentów dotyczące struktury kapłaństwa instytucjonalnego są dosyć zróżnicowane, a poza tym ulegały one zmianom w przyjętym okresie 25 lat. Jednak dominujące odsetki badanych w obu grupach (ponad 3/5 licealistów i ponad 1/2 studentów) widzą w kapłaństwie zarówno znamiona zawodu, jak i powołania religijnego. Te dwa składniki: naturalny i nadnaturalny budują konstruktywnie kapłaństwo, jak zaznaczają respondenci. Z drugiej strony, w przyjętym okresie stopniowo

²⁹ Zob. J. Baniak, *Ksiądz w oczach młodzieży...*, cyt. wyd., s. 55-58.

zmniejszał się odsetek badanych w obu grupach, którzy opowiadali się jednoznacznie za tą koncepcją kapłaństwa. W grupie licealistów odsetek ten zmniejszył się o 15,8%, a w grupie studentów – o 19,2%, biorąc pod uwagę jego punkty brzegowe.

Dla niektórych licealistów (10,7%) i studentów (10,3%) kapłaństwo oznacza wyłącznie „powołanie Boże”, zaś dla innych jest ono „zwykłym zawodem”, podobnym do każdego zawodu świeckiego – 22,3% licealistów i 27,1% studentów tak właśnie wyobraża sobie jego istotę i strukturę. Świecki wymiar kapłaństwa dostrzega dwukrotnie więcej licealistów i studentów, a odsetki ich wzrastały stopniowo w dwóch kolejnych przedziałach przyjętego w analizie okresu: w pierwszym o 16,2%, a w drugim o 20,7% wśród licealistów oraz o 4,6% i 19,8% wśród studentów, biorąc pod uwagę punkty brzegowe tego okresu. Zmienna poziomu wykształcenia respondentów nie różnicuje istotnie ich wiedzy na ten temat. Różnica ta wyraźnie się zwiększa przy uwzględnieniu zmiennej terminu badań czy okoliczności powodujących w tym okresie zmiany w kraju oraz zmiany w nastawieniu ludzi do Kościoła i kleru. Poziom tej zależności miernik Kendalla ustala na poziomie wysokiej zależności, gdzie $Q = +0,468$, wykazując, że z postępem czasu zmniejszał się odsetek młodzieży widzącej w kapłaństwie oba te składniki – religijny i świecki.

W przyjętym okresie 25 lat zmieniło się nastawienie młodzieży polskiej do tych składników struktury kapłaństwa. Zmiana ta ma dwie tendencje: pierwsza dotyczy malejącego odsetka w obu grupach widzących w kapłaństwie wyłącznie powołanie Boże – wśród licealistów o 3%, zaś wśród studentów o 3,1%; natomiast druga tendencja wskazuje na wzrost w obu grupach respondentów odsetka osób, które postrzegają kapłaństwo jako zwykły zawód – wśród licealistów o 20,7%, a wśród studentów o 19,8%. Respondenci ci eliminowali więc ze struktury kapłaństwa aspekt religijny i charyzmatyczny, a definiowali je w kategoriach wartości świeckich. Jeśli w 1983 r. w kontekście znaczeń świeckich postrzegało kapłaństwo 10% licealistów i 19% studentów, to w 2008 r. tak postrzegało je trzykrotnie więcej badanych w obu grupach – 30,7 i 38,8%. Ponadto systematycznie malał w całym okresie wskaźnik osób patrzących na kapłaństwo obiektywnie, przez pryzmat znaczeń religijnych i znaczeń świeckich: 15,8% licealistów i 19,2% studentów. Z licznych wypowiedzi respondentów wynika, że „sprawa ta jest im całkiem obojętna” albo że „mało ich obchodzi to, czy kapłaństwo jest powołaniem lub zawodem, czy też ma w sobie oba te pierwiastki”. Takie podejście najtrafniej obrazują wypowiedzi badanych osób: „Dla mnie ksiądz wykonuje takie zadania, na jakie oczekują ludzie w parafii. Nie ma znaczenia to, czy ksiądz wykona te zadania z religijnych, czy laickich motywów. Ludzie płacą mu za to zlecenie, więc powinien wywiązać się z niego profesjonalnie, a tego podejścia uczą go na studiach w seminarium duchownym. Podobne oczekiwania ludzie mają wobec każdego innego profesjonalisty” (student, lat 23); „Mnie jest zupełnie obojętne, z jakich elementów jest zbudowane kapłaństwo. Gdy patrzę na księży w kościele, to nie widzę w nich ani powołania, ani wyjątkowego zawodu. Uważam, że wykonują oni swoją pracę, bo jest ona potrzebna dla niektórych ludzi religijnych, albo zagubionych życiowo czy lękających się gniewu Boga” (licealistka, 18 lat). Zatem niemal połowa licealistów (43,6%) i studentów (49,4%) badanych w 2008 r. postrzegała strukturę kapłaństwa niezgodnie

z jej teologicznym i kościelnym określeniem, z wyraźnym kierunkiem do eksponowania jej świeckiego charakteru i celu.

Charyzma kapłaństwa w kontekście minionego czasu

Istotną sprawą jest stała obecność charyzmy kapłaństwa w życiu księdza, w różnych jego okolicznościach i sytuacjach – religijnych i świeckich. Czy ksiądz jest kapłanem zawsze i wszędzie, jak naucza Kościół w swej doktrynie kapłańskiej, czy też jest nim jedynie w okolicznościach ściśle religijno-kościelnych, z wykluczeniem sytuacji typowo świeckich? Dorośli katolicy, badani pod koniec lat 80. XX wieku, wskazali następujące okoliczności warunkujące religijny charakter kapłaństwa sprawowanego przez księży parafialnych i zakonnych: w świątyni parafialnej (42,2%), w urzędzie parafialnym (6%), w sali katechetycznej (17,4%), podczas kolędy noworocznej (8%), w życiu prywatnym na co dzień (14,5%), w życiu publicznym (10,4%), wszędzie i w każdym czasie (0,5%)³⁰.

W świetle tych danych warto zapytać, w jakich okolicznościach i sytuacjach życiowych księdza lokują kapłaństwo instytucjonalne badani licealiści i studenci polscy, biorąc pod uwagę specyfikę transformacji systemowych, jakie miały miejsce w przyjętym okresie 25 lat w państwie i w Kościele? Wypowiedzi badanych ukazuje tabela 4.

Tabela 4. Stała obecność charyzmy kapłaństwa w życiu księdza w ujęciu licealistów i studentów (w %)

Okoliczności kapłaństwa	Licealiści			Studenci			Razem	
	1983	1998	2008	1983	1998	2008	Licealiści	Studenci
Funkcje kościelne	31,6	26,9	22,1	36,7	29,7	25,7	26,7	30,7
Funkcje religijne	37,2	45,2	50,6	38,4	45,7	46,6	44,2	43,6
Funkcje świeckie	10,3	8,7	8,2	8,4	7,4	8,0	9,0	8,0
Życie osobiste	10,8	9,2	8,4	7,2	6,8	7,4	9,4	7,1
Bezustannie	7,6	6,6	6,8	6,3	6,0	7,2	7,0	6,5
Nie wiem	2,5	2,0	2,3	1,6	2,4	2,7	2,2	2,2
Brak danych	0,0	1,4	1,6	1,4	2,0	2,4	1,5	1,9
Ogółem	100	100	100	100	100	100	100,0	100,0

Znaczące odsetki badanych licealistów (70,9%) i studentów (74,3%) twierdzą, że kapłaństwo każdego księdza wyraża się wyłącznie w jego funkcjach religijnych i kościelnych, czyli w tych okolicznościach i sytuacjach, kiedy wykonuje on zadania związane z nabożeństwami i kultem religijnym w parafii oraz jest oficjalnym reprezentantem bpa diecezjalnego wśród wiernych w parafii. Taką wizję kapłaństwa respondenci z obu grup przedstawiają w całym badanym okresie, przy czym ich odsetek wzrasta u licealistów w drugim terminie badań o 3,3% i w trzecim terminie o 6,3%, zaś u studentów utrzymuje się na

³⁰ J. Baniak, *Obraz kapłana w świadomości katolików świeckich...*, cyt. wyd., s. 93.

stałym poziomie 75%. Można na tej podstawie postawić tezę, że mimo licznych zmian w nastawieniu młodych ludzi do Kościoła instytucjonalnego i kleru parafialnego ponad 3/4 badanych licealistów i studentów kapłaństwo instytucjonalne księży definiuje poprzez ich funkcje religijne (44,2 i 43,6%) oraz kościelno-administracyjne (26,7 i 30,7%), które łącznie składają się na rolę kapłana parafialnego. Ta rola odróżnia i oddziela księdza nie tylko od świeckich i zakonnych nauczycieli religii, ale i od przedstawicieli różnych zawodów świeckich: „Kapłaństwo to służba dla samego Boga i Chrystusa, jakiej poza księdzem nikt nie może spełniać. Do tej służby księdza wybrał sobie sam Jezus, dając mu powołanie i uzdolnienia religijne. Dlatego może on odprawiać mszę czy spowiadać grzeszników” (studentka III roku); „Kapłan jest wysłannikiem Boga w Kościele. Tu wykonuje on takie zadania i prace, jakich nie potrafi wypełnić inny mężczyzna, czyli wcześniej nie wybrany przez Boga. Ja myślę, że taką rolę księdza wypełniają w każdej religii, choć ich zadania szczegółowe mogą być odmienne. W tych zadaniach ksiądz jest kapłanem, czyli sługą Boga wśród ludzi” (licealistka, I klasa); „Tylko w Kościele, kiedy sprawuje mszę św., inne nabożeństwa, spowiada ludzi z grzechów, udziela ślubów i odprowadza ciała zmarłych na cmentarz, a także głosi kazania w kościele, uczy młodzież o Bogu czy odwiedza wiernych podczas kolędy – ksiądz staje się kapłanem, przedstawicielem Jezusa wśród ludzi, a kiedy indziej jest zwykłym mężczyzną” (licealista, II klasa). Z drugiej strony widzimy, że systematycznie maleją odsetki respondentów w obu grupach, którzy w kolejnych dwóch terminach badań postrzegali kapłaństwo przez pryzmat świeckich funkcji księży.

Natomiast niskie odsetki licealistów (16,4%) i studentów (13,6%) rozszerzają zakres kapłaństwa na życie osobiste księdza czy też nie postrzegają kapłaństwa bez ograniczeń czasowych i sytuacyjnych („ksiądz pozostaje kapłanem zawsze i wszędzie”). Z teologicznego punktu widzenia kapłaństwo jest „procesem permanentnym”, czyli ksiądz realizuje kapłaństwo nieustannie, w swoim życiu osobistym i w czasie spełniania roli kapłana, a nie wyłącznie w funkcji religijnej, choć jest ona najważniejsza. Niestety, zdecydowana większość badanej młodzieży licealnej i akademickiej odrzuca tę koncepcję kapłaństwa, sprowadzając je wyłącznie do funkcji religijno-kościelnych. Do tych respondentów odnosi się w pełni konstatacja badawcza Władysława Piwowarskiego, wypowiedziana 40 lat temu, że „w środowiskach zurbanizowanych i industrialnych nadal upowszechnia się pogląd, że kapłaństwo to zawód, choć swoiście pojmowany. Na tym tle zmienia się tradycyjny sposób patrzenia na księdza. Ksiądz wtedy jest traktowany jako kapłan, kiedy spełnia rolę ściśle religijną, poza tym widzi się w nim zwykłego człowieka. Ewolucję tę można traktować jako swoistą desakralizację kapłaństwa”³¹. Desakralizacja kapłaństwa jest obecnie bardziej zauważalna niż w XX wieku. Na przełomie wieków w Polsce dokonały się ważne przemiany społeczno-kulturowe, pozostawiając ślad również na postawach młodzieży wobec kapłaństwa instytucjonalnego i roli kapłana w środowisku kościelnym i świeckim. W efekcie znaczący odsetek badanej młodzieży licealnej i studenckiej nie dostrzega funk-

³¹ W. Piwowarski, *Religijność miejska w warunkach uprzemysłowienia (na przykładzie Puław)*, „Studia Warmińskie”, 1973, t. 10, s. 438-439.

cji kapłańskich księży poza religią i instytucją Kościoła oraz ogranicza ich zakres do religijno-kościelnego obszaru. Ta koncepcja młodzieży jest niezgodna z teologicznym aspektem kapłaństwa instytucjonalnego, według którego kapłaństwo nie ma granic czasowych ani przestrzennych, obejmując też osobiste i społeczne życie księdza³².

Potrzeba kapłaństwa i ważność pracy kapłanów w Polsce w badanym okresie

Janusz Mariański zaznacza słusznie: „Z socjologicznego punktu widzenia interesujące jest zagadnienie ustosunkowania się Polaków do instytucji kapłaństwa. Czy uważa się kapłaństwo za instytucję niezbędną i konieczną, czy raczej za coś zbędnego, a nawet szkodliwego pod względem społecznym? Konkretyzacją tego problemu, widzianą przez pryzmat własnej rodziny, jest zagadnienie posiadania księdza w rodzinie. Czy młodzi katolicy taką ewentualność w pełni aprobują, odrzucają czy wreszcie traktują ją emocjonalnie neutralnie? Można przypuszczać, że wraz z wyższym stopniem modernizacji w społeczeństwie katolicy będą mieć tendencje do osądzania księdza jako coraz bardziej zmarginalizowanego w społeczeństwie wobec wartości uznawanych za ważne w społeczeństwie i tym bardziej będą wskazywać skłonność do izolowania się od niego, także i poprzez deklarowane pragnienia dystansu wobec księdza w kręgach rodzinnych”³³. Aktualne badania socjologiczne wskazują na postępującą desakralizację codziennego i odświeżonego życia katolików polskich, w tym młodzieży szkolnej i akademickiej. Desakralizacja ta obejmuje też kapłaństwo instytucjonalne. Polscy katolicy coraz częściej bowiem postrzegają kapłaństwo z laickiego punktu widzenia, czyli jako zwykły zawód, na który istnieje obecnie mniejsze zapotrzebowanie niż w pierwszej połowie XX wieku³⁴.

Tabela 5. Zapotrzebowanie na kapłaństwo i pracę księży w ocenie badanej młodzieży (w %)

Potrzeba kapłaństwa	Licealiści			Studenci			Razem	
	1983	1998	2008	1983	1998	2008	Licealiści	Studenci
Zdecydowanie	53,7	40,4	31,8	41,3	35,6	31,7	42,0	36,2
Raczej tak	15,9	15,8	10,8	13,5	12,5	11,4	14,2	12,5
Zbędne	16,6	26,5	36,8	27,2	34,8	38,4	26,6	33,5
Brak oceny	10,4	14,6	16,4	14,7	14,5	14,3	13,8	14,5
Brak danych	3,4	2,7	4,2	3,3	2,6	4,2	3,4	3,7
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

³² J. Baniak, *Kapłaństwo hierarchiczne w świadomości licealistów i studentów (analiza socjologiczna)*, „Studia Gne-snensia”, 2000, t. 14, s. 292-293.

³³ J. Mariański, *Postawy młodzieży wobec duchowieństwa parafialnego*, w: tenże, *Emigracja z Kościoła. Religijność młodzieży polskiej w warunkach zmian społecznych*, Lublin 2008, s. 431-432.

³⁴ J. Baniak, *Desakralizacja kultu religijnego...*, cyt. wyd., s. 67-74.

Problem ten uwzględniłem we wszystkich terminach własnych badań wśród licealistów i studentów, stawiając im dwa pytania wprost związane z tym zagadnieniem: Czy obecnie istnieje zapotrzebowanie społeczne na zawód kapłana i na pracę wykonywaną przez księży?; Jakie miejsce sam(a) dajesz kapłaństwu wśród 10 najpopularniejszych dziś zawodów w społeczeństwie polskim pod względem prestiżu, na który składa się trudność opanowania, stabilność pracy, wysokość dochodów i pożądanie społeczne? Wypowiedzi respondentów prezentuje tabela 5.

Spoleczne znaczenie kapłaństwa i pracy księży

Postawy licealistów i studentów wobec społecznego znaczenia kapłaństwa i pracy księży w całym przyjętym okresie kształtowały się niejednolicie, a poziom wykształcenia w znacznej mierze je różnicuje. Większość licealistów (56,2%) i studentów (48,7%) opowiadała się za potrzebą kapłaństwa instytucjonalnego oraz pracy księży w parafiach i wspólnotach lokalnych, zaś w obu grupach dominowali respondenci, którzy zdecydowanie optowali za taką koniecznością. Szczególną uwagę zwracają też odsetki licealistów (26,6%) i studentów (33,5%), którzy jednoznacznie stwierdzili, że kapłaństwo i praca księży w obecnych czasach są absolutnie zbędne, dodając, że „nowocześni ludzie już nie potrzebują usług księży, które graniczą z iluzją lub z magią i nie potrafią wyjaśnić ich problemów życiowych” (licealista, II klasa) czy też „W XXI wieku głoszenie przez kler starych teorii religijnych jest czymś zupełnie niezrozumiałym i zbędnym praktycznie. Zadania wykonywane przez księży, zwłaszcza o charakterze moralnym, są źle odbierane przez świeckich, a także są odrzucane jako niepotrzebne” (student, III rok). Ponadto co siódmy licealista i student nie potrafił zająć stanowiska w tej kwestii lub wykazywał obojętność wobec kapłaństwa i księży: „Nie wiem, czy kapłani są dziś potrzebni, gdyż nie chodzę do kościoła, więc nie potrafię obiektywnie spojrzeć na ich pracę zawodową” (licealistka, II klasa); „Księża może są, a może nie są dziś potrzebni? Zresztą dla mnie osobiście sprawa ta jest warta odrębnej uwagi” (studentka, IV rok); „Dotąd nie myślałem na ten temat, bo mam na głowie maturę i przyszłe studia, a religia i księża nic mnie nie obchodzą” (licealista, IV klasa).

W analizie tej najważniejsza jest ciągłość i trwałość postaw młodzieży badanej wobec społecznej potrzeby kapłaństwa i pracy księży – czy trwałość ta ulegała zmianom w przyjętym okresie?

Jeśli w 1983 r. konieczność kapłaństwa i potrzebę pracy księży aprobowало 69,6% licealistów, w tym 53,7% zdecydowanie, to po upływie 15 lat ich odsetek zmniejszył się do 56,2% (czyli o 13,4%), aby w 2008 r. osiągnąć poziom zaledwie 42,6% (czyli mniej o kolejne 13,6%). Po upływie 25 lat odsetek licealistów dostrzegających konieczność kapłaństwa zmalał o 27%, czyli więcej niż co czwarta osoba spośród młodych katolików nie dostrzegala tej potrzeby, różnie uzasadniając swoją deklarację. Podobną sytuację widzimy wśród badanych studentów: w 1983 r. potrzebę kapłaństwa i pracy księży widziało zaledwie 54,8% z nich, a po upływie 15 lat było ich już 48,1% (czyli mniej o 6,7%), zaś w 2008 r. jesz-

cze mniej, gdyż zaledwie 43,1% (czyli mniej o kolejne 5%). Łącznie w okresie 25 lat ich odsetek zmniejszył się o 11,7%. Zatem odsetek licealistów kwestionujących potrzebę kapłaństwa oraz pracy księży był wówczas większy niż analogiczny odsetek studentów (15,3%) i wzrastał szybciej w każdym podokresie. Postawy te wśród licealistów i studentów nasiliły się pod koniec XX wieku i widoczne są także dziś. Ponadto w obu grupach respondentów stale wzrastał odsetek osób, które jednoznacznie wskazywały w swych wypowiedziach na całkowitą zbędność kapłaństwa i pracy księży w obecnych czasach. W całym okresie 25 lat odsetek licealistów tak postrzegających kapłaństwo i pracę księży wzrósł o 20,2%, czyli co piąty licealista w 2008 r. dostrzegał zbędność kapłaństwa zawodowego w świeckich warunkach życia ludzi, różnie uzasadniając swoje stanowisko w tej kwestii. W grupie studentów sytuacja jest podobna, choć nie tak radykalna jak wśród licealistów. Jeśli w 1983 r. na zbędność kapłaństwa i usług księży wskazywało 27,2% studentów, to po 15 latach ich odsetek wzrósł do 34,8% (czyli o 7,6%), aby w 2008 r. osiągnąć 38,4% (czyli wzrost o dalsze 3,6%). W całym okresie 25 lat odsetek studentów widzących zbędność zawodu księdza i usług religijnych księży wzrósł o 11,2%. Zatem w badanym okresie co piąty badany licealista i co dziesiąty badany student dostrzegał zbędność zawodu kapłańskiego w Polsce i w życiu ludzi.

Wskaźniki badawcze potwierdzają zasadność przyjętej hipotezy empirycznej, według której wraz z upływem czasu i zmianą cywilizacyjnych warunków życia Polaków i całego kraju oraz zmianą postaw polskich katolików wobec instytucji Kościoła i kleru parafialnego będzie się zmniejszał odsetek licealistów i studentów aprobujących potrzebę kapłaństwa urzędowego i potrzebę pracy księży, a zarazem wzrastał regularnie odsetek wskazujących na zbędność zawodu księdza w świeckim społeczeństwie, w którym coraz wyraźniejszy jest proces desakralizacji życia codziennego i odświętnego. W hipotezie tej przyjąłem też, że w końcowym etapie badanego okresu (w 2008 r.) największy będzie regres odsetka licealistów i studentów aprobujących potrzebę kapłaństwa, a progres odsetka respondentów wskazujących na jego zbędność społeczną. Wskaźniki empiryczne potwierdzają zasadność tej hipotezy na wysokim poziomie istotności statystycznej, gdyż miernik Kendalla $Q = +0,567^{35}$.

³⁵ Zob. J. Mariański, *Emigracja z Kościoła...*, cyt. wyd., s. 432, tab. 50. Z badań J. Mariańskiego zrealizowanych w 4 miastach średniej wielkości wynika, że potrzebę księży widziało tam łącznie 73,4% młodzieży licealnej, a kwestionowało ją 11,8%. Natomiast 14,3% nie potrafiło zająć stanowiska w tej kwestii. Pozostali respondenci odmówili udzielenia odpowiedzi na to pytanie (0,7%). Z moich badań zrealizowanych w środowisku gimnazjalistów miejskich i wiejskich wynika, że zapotrzebowanie na zawód i pracę księdza akceptowało 62,1% badanych gimnazjalistów (63,2% dziewcząt i 59,8% chłopców), zaś na zbędność tego zawodu i usług księży wskazało łącznie 21,3% badanych (21,9% dziewcząt i 21% chłopców) oraz 20,6% uczniów gimnazjów wiejskich i 22,2% uczniów gimnazjów miejskich. Natomiast 11,4% badanych nie potrafiło zająć stanowiska w tej kwestii (odpowiednio: 10,5, 13,2, 10 i 12,3%). Zaledwie co piąty badany gimnazjalista uznał, że w obecnych czasach księża są całkiem zbędni, a ich praca w parafii nie jest konieczna, gdyż ludzie religijni sami mogą zabiegać o pomoc Boga i nawiązywać z Nim łączność bez wsparcia księży.

Miejsce kapłaństwa instytucjonalnego wśród zawodów świeckich

Jakie miejsce zajmuje kapłaństwo urzędowe wśród 10 najpopularniejszych zawodów świeckich w przyjętym okresie 25 lat, które młodzi ludzie ściśle wiązali z osobistymi aspiracjami i planami życiowymi, zaś zdobycie i wykonywanie tych zawodów uznali za nadające sens ich życiu? Czy wśród tych zawodów ważne miejsce zajmowało kapłaństwo instytucjonalne? Wypowiedzi respondentów przedstawia tabela 6.

Tabela 6. Miejsce kapłaństwa wśród zawodów wskazanych przez badaną młodzież (w %)

Typologia Zawodów	Licealiści			Studenci			Razem	
	1983	1998	2008	1983	1998	2008	Licealiści	Studenci
Profesor	91,6	84,7	82,4	92,6	84,8	82,5	86,2	85,6
Lekarz medycyny	76,4	71,5	77,2	86,4	80,6	79,4	75,0	83,2
Adwokat	70,6	72,4	71,8	74,4	78,2	73,7	71,6	75,4
Biznesmen	68,2	70,6	74,0	72,8	68,4	70,6	70,9	70,6
Farmaceuta	44,7	40,8	39,7	66,8	61,3	65,5	41,7	64,2
Nauczyciel	64,4	61,8	66,8	70,4	59,2	61,6	64,3	63,7
Ksiądz	62,8	61,4	50,6	58,8	60,4	40,8	58,3	51,3
Pielęgniarka	57,8	60,6	54,7	62,4	54,3	50,6	57,7	55,8
Hydraulik	42,7	51,4	60,5	40,8	51,2	50,8	51,5	47,6
Budowlanec	44,6	52,6	54,4	36,6	42,4	51,6	50,5	43,5
Reżyser filmowy	38,7	45,2	51,6	54,4	46,6	48,8	45,2	50,0
Rolnik	46,5	40,4	42,6	40,2	36,7	37,8	43,2	38,2
Inne zawody	24,5	31,2	26,8	20,4	24,8	23,3	27,5	22,8
Ogółem badani	400	400	248	137	123	152	1048	412

W kolejnych badaniach licealiści i studenci łącznie wskazali na 25 różnych zawodów, które w danym czasie miały poważanie społeczne i wzbudzały zainteresowanie młodzieży szkół podstawowych, średnich i wyższych. Wśród nich najliczniej wymieniali 12 profesji najpopularniejszych w danym podokresie i w całym okresie w granicach: licealiści od 41,7 do 86,2%, studenci od 38,2 do 85,6%, biorąc pod uwagę miejsce pierwsze i ostatnie w tej klasyfikacji. Pozostałe zawody respondenci z obu grup wskazali rzadziej (ujęte one były w kategorii „inne”): licealiści – 27,5%, studenci – 22,8%.

Wśród 12 zawodów najpopularniejszych w danym podokresie badani licealiści i studenci ulokowali też zawód księdza katolickiego. Z obliczeń wynika, że zawód ten był lokowany na różnych miejscach: przez licealistów na VI miejscu (58,3%), a przez studentów – na VIII miejscu (51,3%). Może to oznaczać, że pozostali licealiści (41,7%) i studenci (58,3%) w ogóle nie wzięli pod uwagę zawodu księdza we własnych klasyfikacjach zawodów wówczas popularnych i społecznie potrzebnych. W ocenie tych licealistów i studentów kapłaństwo instytucjonalne było w tym okresie w Polsce zawodem bardziej popularnym i społecznie potrzebnym niż zawody świeckie ulokowane przez nich niżej w kla-

syfikacji społecznej. Z kolei pewne zawody zostały ocenione przez respondentów wyżej na skali znaczenia niż zawód księdza katolickiego³⁶.

Licealiści lokowali kapłaństwo w kolejnych podokresach następująco: w 1983 r. na VI miejscu (62,8%), w 1998 r. też na VI miejscu (61,4%), a w 2008 r. na X miejscu (50,6%) wśród 12 najpopularniejszych zawodów. Natomiast studenci lokowali je w następujący sposób: w 1983 r. na VIII miejscu (58,8%), w 1998 r. na VI miejscu (60,4%), a w 2008 r. na XII miejscu (40,8%) wśród 12 najpopularniejszych zawodów. Nieznaczny awans zawodu księdza w latach 90. XX wieku większość respondentów uzasadniała takimi powodami, jak zaangażowanie księży parafialnych w sprawy bytowe ludzi i w sprawy kraju (54,7%), kryzys pracy na rynku krajowym (47,4%), wzrost zapotrzebowania na usługi religijne księży w parafiach miejskich (41,6%). Natomiast obecny spadek popularności kapłaństwa badani uzasadniali przesadnym upolitycznieniem biskupów i większości księży parafialnych (78,6%), bogactwem księży przy biedniejszym społeczeństwie (68,3%), ingerowaniem księży w moralność seksualną ludzi (70,4%), podwójną moralnością księży i łamaniem przez nich celibatu (65,2%), wpływaniem Kościoła na politykę i ustawodawstwo państwowe (63,5%), zbędnością nauczania religii w szkołach publicznych (58,6%).

Uwarunkowania prestiżu kapłaństwa wskazane przez badaną młodzież

Badani licealiści i studenci oceniali też uwarunkowania prestiżu kapłaństwa wśród 10 najpopularniejszych zawodów w danym podokresie, biorąc pod uwagę cztery kryteria: wysokość dochodów, trudność zdobycia lub opanowania, stabilność pracy czy opór wobec bezrobocia, pożądanie przez młodzież poszukującą dla siebie odpowiednich zawodów. Lokaty zawodu księdza według tych kryteriów wśród 10 zawodów dokonane przez respondentów ukazuje tabela 7.

Tabela 7. Kryteria prestiżu kapłaństwa w badanym okresie ustalone przez licealistów i studentów (w%)

Kryteria prestiżu kapłaństwa	Licealiści			Studenci			Razem	
	1983	1998	2008	1983	1998	2008	Licealiści	Studenci
Duże dochody	73,4	62,4	64,2	80,4	71,4	65,7	66,7	72,5
Trud uzyskania	79,5	68,3	66,4	69,4	61,7	58,6	71,4	63,2
Stabilna praca	78,4	62,7	61,8	80,1	74,6	68,3	67,6	74,3
Zapotrzebowanie	62,8	63,5	62,6	64,8	58,4	61,4	63,0	61,5
Badani ogółem	400	400	248	137	123	152	1048	412

³⁶ J. Baniak, *Duchowieństwo parafialne w ocenach badanych gimnazjalistów...*, cyt. wyd., s. 302, tab. 126. Badani przede mnie więcej i mniej gimnazjaliści ulokowali zawód księdza dopiero na VIII pozycji wśród 10 najpopularniejszych obecnie zawodów, a takiego wyboru dokonało 44,2% całej zbiorowości badanej (955 osób). Zatem 55,8% badanych gimnazjalistów w ogóle nie wzięło pod uwagę w swoich klasyfikacjach zawodu księdza, uwzględniając zawody najpopularniejsze i potrzebne społecznie.

Kryteria prestiżu kapłaństwa w badanym okresie 25 lat ukazują znaczne wahania oceny w obu grupach respondentów. Najwyżej oceniali je respondenci według kryterium stabilności pracy: studenci ulokowali je na II pozycji (74,3%), a licealiści na III (67,6%) wśród 10 zawodów chroniących ludzi przed bezrobociem. Księża katoliccy mają, zdaniem respondentów, zagwarantowaną stałą pracę w parafiach, a w Kościele w Polsce jeszcze długo nie wystąpi zjawisko bezrobocia – taki pogląd wyraziło łącznie 82,4% licealistów i 88,3% studentów.

Zmieniała się także ocena zamożności katolickiego kleru polskiego w badanym okresie 25 lat, co potwierdzają respondenci. Licealiści ulokowali bieżące dochody księży parafialnych na VIII pozycji (66,7%), a studenci na VI (72,6%) wśród 15 zawodów przynoszących wysokie dochody. W ocenie respondentów były w tym okresie zawody, które bardziej zapewniały awanse finansowe pracownikom, aniżeli mogło je zapewnić księżom zawodowe kapłaństwo. Z drugiej strony, respondenci w większości (70,8% licealistów i 76,3% studentów) byli przekonani, że zawodu księdza katolickiego nie można zaliczyć do biednych, jakie licznie występują w świeckiej typologii. Zawód księdza, ich zdaniem, należy ulokować na wysokiej pozycji uposażenia finansowego i bezpieczeństwa osobistego: „Nasz ksiądz proboszcz to bardzo zamożny człowiek. Wybudował luksusową plebanię, a wikary ma swoje mieszkanie w bloku. Proboszcz ma mercedesa, a wikary golfa – obaj są stosunkowo młodzi w proporcji do swojej zamożności. Mój tata też ma studia skończone, jest kierownikiem w firmie, a nie zarabia ani połowę tego, ile mają co miesiąc nasi księża w parafii miejskiej” (licealistka, III klasa); „Może ginekolodzy czy dentyści zarabiają więcej od księży. Jednak muszą oni dużo natrudzić się, żeby dojść do swojego bogactwa, a tym bardziej, jeśli chcą stale żyć na wysokiej stopie zamożności. A księża w parafii nie mają wiele pracy, są singlami, a pieniędzy im nie brakuje, zaś auta mają lepsze niż nawet średnio bogaci prywatniarze. Parafianie z lęku przed Bogiem, szatanem i śmiercią zlecają im ciągle modlitwy i msze, za które dają różne, z reguły duże kwoty pieniędzy. Myślę, że nie ma w Polsce lepiej płatnej pracy niż praca księdza katolickiego, zwłaszcza w zamożnej parafii” (student, I rok); „Księża nawołują ludzi do ubóstwa, a sami bogacą się nad miarę swoich potrzeb, ciągle domagają się od parafian coraz większych sum pieniędzy za śluby, pogrzeby i wypominki zaduszkowe, a jak ktoś nie ma pieniędzy na te cele, to nie chcą wykonywać swojej pracy. Za zdobyte tak pieniądze kupują sobie drogie auta i mieszkania, żyją ponad stan, a swoim bogactwem denerwują ludzi, zwłaszcza biednych i niezaradnych życiowo czy bezrobotnych. Dla mnie księża polscy należą do grupy najbogatszych biznesmenów” (studentka, IV rok).

Respondenci mieli w swoich ocenach wskazać trudności, które czekają adeptów kapłaństwa instytucjonalnego, przygotowujących się w seminariach duchownych. Czy trudności te są większe od tych, które mogą spotkać studentów kierunków świeckich (respondenci porównywali je z 15 innymi zawodami). Licealiści ulokowali kapłaństwo na VI miejscu wśród zawodów trudnych do zdobycia, a studenci na VIII miejscu, twierdząc, że inne zawody wymagają spełnienia o wiele trudniejszych warunków, niż kapłaństwo stawia klerikom w seminariach duchownych. Kapłaństwo nie należy do grupy trudnych do zdo-

bycia zawodów. Studia kapłańskie w ocenie 67,2% licealistów i 72,8% studentów są znacznie łatwiejsze niż studia lekarskie, prawnicze, inżynierskie, nie mówiąc już o poziomie kwalifikacji do pracy naukowej.

Najkrytyczniej respondenci ocenili kapłaństwo instytucjonalne według kryterium zapotrzebowania w środowisku młodzieżowym. Wśród 15 zawodów, na które w danym okresie i obecnie istnieje duże zapotrzebowanie społeczne, licealiści ulokowali kapłaństwo dopiero na VIII pozycji, a studenci na IX. Zainteresowanie tym zawodem w tym środowisku spadało systematycznie. Jeśli w 1983 r. licealiści ulokowali je pod tym względem na VII miejscu, to w 2008 r. znalazło się ono już na IX miejscu (62,6%), zaś studenci przesunęli je w swojej ocenie z VIII na X miejsce, co oznacza, że w środowisku młodzieżowym zainteresowanie zawodem księdza katolickiego ciągle malało, a obecnie jest ono najmniejsze w całym badanym okresie 25 lat³⁷.

Zapotrzebowanie na kapłana w rodzinie badanej młodzieży

Pozycja społeczna przypisywana zawodowi kapłana nasuwa pytanie, czy respondenci ze wszystkich terminów badań chcieliby mieć księdza w swoich rodzinach, czyli by ten zawód wykonywał ktoś spośród ich najbliższych – brat, kuzyn lub inny członek rodziny? Aprobata kapłaństwa w społeczeństwie nie zawsze musi oznaczać jego aprobatę we własnej rodzinie. Władysław Piwowski pisał kiedyś, że „im częstsze jest pragnienie posiadania księdza i im bardziej pragnienie to jest religijnie motywowane, tym silniejsza jest akceptacja posługi kapłańskiej i wyższy stopień identyfikacji z duchowieństwem”³⁸. Deklaracje badanych licealistów i studentów dotyczące chęci posiadania księdza w swojej rodzinie przedstawia tabela 8.

Tabela 8. Deklaracje badanych licealistów i studentów dotyczące chęci posiadania księdza w swojej rodzinie (w %)

Chęć posiadania kapłana	Licealiści			Studenci			Razem	
	1983	1998	2008	1983	1998	2008	Licealiści	Studenci
Chce posiadać	51,1	43,6	40,1	44,3	40,5	38,1	44,9	41,0
Nie chce mieć	22,4	33,6	36,8	30,5	36,6	41,5	31,0	36,2
Postawa obojętna	10,5	11,4	10,6	8,0	10,0	7,6	10,8	8,5
Brak zdania	13,5	8,6	9,3	13,0	9,4	10,2	10,5	10,9
Brak	2,5	2,8	3,2	4,2	3,5	2,6	2,8	3,4
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

³⁷ J. Mariański, *Emigracja z Kościoła...*, cyt. wyd., s. 432, tab. 50; zob. J. Baniak, *Vocation for the ministry in Poland Turing the pontificate of John Paul II (1979-1987)*, „Christian Life in Poland”, 1989, nr 264, s. 16-26; tenże, *Determinants of Social Origin and Evolution of Sacerdotal Vocation in Poland*, w: *Perceived Influences on Career Choice of Polish Priests*, W. M. Cross (red.), Illinois 1990, s. 12-47.

³⁸ W. Piwowski, *Religijność miejska w warunkach uprzemysłowienia. Studium socjologiczne*, Warszawa 1977, s. 320.

Jeśli porównamy wskaźniki odpowiedzi respondentów na pytanie o zapotrzebowanie na zawód księdza i jego pracę w przyjętym okresie 25 lat z ich deklaracjami dotyczącymi chęci posiadania kapłana w swojej rodzinie, bez trudu zauważymy, że znacznie większe odsetki licealistów i studentów widzą społeczną potrzebę kapłaństwa aniżeli odsetki deklarujących pragnienie posiadania księdza w rodzinie. O ile społeczne zapotrzebowanie na kapłaństwo widziało 56,2% licealistów i 48,7% studentów, o tyle pragnienie posiadania księdza w rodzinie ujawniły już mniejsze ich odsetki – 44,9% (czyli mniej o 11,3%) i 41% (czyli mniej o 7,7%). Jeśli kapłaństwo jest obecnie zbędne w Polsce w ocenie 26,6% licealistów i 33,5% studentów, to znacznie większe ich odsetki stwierdziły, że zdecydowanie nie chcą, aby mężczyźni w ich najbliższej rodzinie byli kapłanami – licealiści w 31% (czyli więcej o 4,4%) i studenci w 36,2% (czyli więcej o 2,7%). Ponadto co dziesiątemu licealiście i co jedenastemu ankietowanemu studentowi kwestia ta była obojętna, a podobne ich odsetki nie potrafiły w ogóle się do tego odnieść.

Pragnienie posiadania kapłana we własnej rodzinie systematycznie malało w obu grupach respondentów na przestrzeni przyjętego okresu 25 lat. Wychodząc od 1983 r., kiedy takie pragnienie wyraziło 51,1% licealistów i 44,3% studentów, w następnych terminach badań pragnienie to deklarowało w 1998 r. mniej o 7,5% licealistów i mniej o 3,8% studentów, zaś w 2008 r. wskaźniki tych deklaracji były mniejsze o dalsze odsetki badanych, czyli o 11% i o 6,2%. Jednocześnie wzrastały wówczas odsetki licealistów i studentów, którzy stwierdzili, że nie chcą mieć kapłana w swojej rodzinie. Wzrost odsetka licealistów deklarujących taką niechęć był znaczny i wynosił w 2008 r. 14,4%, a studentów – 11%. Pozostali respondenci albo deklarowali obojętność, albo brak poglądu w tej kwestii, choć w postawie tej występowały wahania w całym badanym okresie. Taką postawę widzimy u 21,3% licealistów i 19,4% studentów, u których można też zauważyć swoistą niechęć do kapłaństwa i do księży we własnej rodzinie³⁹.

Czynniki wywołujące negatywne zmiany w postawach młodzieży wobec księży

Co wywoływało w badanym okresie zmiany w nastawieniu młodzieży licealnej i akademickiej do instytucji kapłaństwa i zapotrzebowania na pracę księży w parafiach i we wspólnotach lokalnych? Czy można mówić o kryzysie pozytywnego nastawienia młodzieży polskiej do duchowieństwa w badanym przedziale czasu?

³⁹ J. Mariański, *Emigracja z Kościoła...*, cyt. wyd., s. 435, tab. 52. Z badań J. Mariańskiego wynika, że młodzież licealna z 4 miast na pytanie, czy chciałaby mieć księdza w swojej rodzinie, odpowiedziała: tak – 25%, nie – 10,7%, trudno powiedzieć – 61,7%, brak danych – 2%. Zob. J. Baniak, *Między buntem a potrzebą akceptacji i zrozumienia...*, cyt. wyd., s. 304, tab. 127. Badani przeze mnie gimnazjaliści wiejscy i miejscy z Kalisza na pytanie o pragnienie posiadania księdza we własnej rodzinie udzielili następujących wypowiedzi: chcą mieć – 40,2%, nie chcą mieć – 34,1%, jest mi to obojętne – 10,7%, brak zdania – 10,7%, brak odpowiedzi – 4,3%.

W drugim i trzecim badaniu poprosiłem respondentów o wskazanie głównych przyczyn zmiany ich wyobrażenia o kapłaństwie i pozytywnego dotąd nastawienia do zawodu księdza – do jego społecznego zapotrzebowania. Czynniki tych zmian wskazane przez respondentów ukazuje tabela 9.

Tabela 9. Czynniki wywołujące negatywne zmiany w nastawieniu badanej młodzieży do kapłaństwa i do pracy księży (w %)

Przyczyny zmiany postaw	Licealiści		Studenci		Razem	
	1998	2008	1998	2008	Licealiści	Studenci
Religijne i kościelne						
Brak powołania	57,4	61,5	63,4	68,5	59,5	66,0
Udawana pobożność	48,6	56,8	51,7	60,6	52,7	56,2
Słaba wiara	34,7	38,2	50,4	53,6	36,5	52,0
Niemoralne życie	52,3	61,7	68,6	71,4	57,0	70,0
Lekceważenie kultu	38,2	40,7	42,3	51,2	39,5	46,8
Konflikty na plebanii	46,7	58,8	55,7	61,4	52,8	58,6
Lekceważenie katechez	42,4	46,4	38,2	47,3	44,4	42,8
Brak wskazania	14,6	12,7	10,6	14,4	14,4	12,5
Świeckie						
Zarozumiałość, pycha	68,3	72,6	69,6	74,5	70,5	72,1
Laicki styl życia	55,6	69,4	71,4	76,0	62,0	73,7
Upolitycznienie	71,6	73,5	75,8	81,4	72,6	78,6
Nietolerancja	58,8	67,4	61,4	68,8	63,1	65,1
Materializm w życiu	69,5	74,6	74,3	76,4	72,0	75,4
Flirty z kobietami	64,7	68,5	76,5	79,2	66,6	78,0
Alkoholizm	70,4	78,4	70,6	74,2	74,4	72,4
Słabe wykształcenie	36,8	42,4	42,6	48,4	39,6	45,5
Poniżanie świeckich	55,7	64,8	65,7	71,4	60,3	68,6
Inne czynniki	18,4	21,7	12,8	15,7	20,0	14,3
Brak wskazania	10,6	12,4	12,6	11,6	11,5	12,1
Ogółem badani	400	248	123	152	648	275

Badani licealiści i studenci wskazali kilkanaście powodów, które skłoniły ich do zmiany stosunku do kapłaństwa, księży i zapotrzebowania na ich pracę w społeczeństwie, a także ich pragnienie posiadania księdza we własnej rodzinie. Powody te można podzielić na dwie grupy: religijno-kościelne i świeckie. Powody religijne i kościelne wskazało łącznie 45,7% licealistów i 52,4% studentów, a świeckie wzięły pod uwagę następujące ich odsetki: 61 i 63,9%. W obu kategoriach respondenci wskazali różne powody własnego zniechęcenia do kapłaństwa i kleru. Wgląd w tabelę 9 ułatwi analizę tego problemu. Krytycyzm i negatywny charakter ich postaw nasilał się w ciągu całego okresu, aczkolwiek jego poziom jest największy obecnie, co wykazały badania z 2008 r. Respondenci, zwłaszcza studenci, twierdzili otwarcie, że ostatnio wzrósł odsetek księży, którzy wybrali kapłaństwo ze względów rodzinnych i prestiżowych, lecz bez wyraźnego powołania kapłańskiego.

Liczne wady religijne, moralne i świeckie wielu księży parafialnych i zakonnych to czynniki, które wzmagają w badanym okresie 25 lat krytyczne nastawienie licealistów

i studentów do instytucji kapłaństwa i do księży i przyczyniły się istotnie do podważenia roli i misji zawodowej księży w Kościele, a także do utraty czy osłabienia ich chęci posiadania kapłana w swojej rodzinie. Taką opinię wyraziło 52,7% licealistów i 64,6% studentów. Respondenci często podawali konkretne przykłady znanych sobie kapłanów parafialnych i zakonnych, którzy, ich zdaniem, trafili do kapłaństwa przypadkowo, w efekcie wypaczając swoim postępowaniem istotę kapłaństwa i zniechęcając do niego ludzi⁴⁰.

Wyniki badań potwierdziły trafność i zasadność przyjętej hipotezy empirycznej, mówiącej, że wady księży zarówno o charakterze religijnym, jak i świeckim istotnie przyczyniają się do krytycznego nastawienia licealistów i studentów do instytucji kapłaństwa oraz do ich negatywnej oceny społecznej roli i prestiżu księży. Zależność tę potwierdza mierznik Kendalla Q w odniesieniu do wad religijnych księży na poziomie bardzo istotnym ($Q = +0,728$) i w odniesieniu do wad świeckich na podobnym poziomie istotności ($Q = +0,674$). Dynamika zmian tych postaw badanych licealistów i studentów była bardzo duża i ulegała stałemu wzrostowi w całym badanym okresie 25 lat, choć wzrost ten nasilił się wyraźnie w latach 1998-2008. W tym podokresie miały miejsce ważne przeobrażenia w kraju, w środowiskach lokalnych i samym Kościele, które istotnie wpłynęły na redefinicję roli duchowieństwa i kapłaństwa instytucjonalnego w świadomości polskich katolików, a przede wszystkim młodzieży szkolnej i akademickiej. Postawy badanych licealistów i studentów, a także gimnazjalistów wiejskich i miejskich są przykładem załamania pozytywnego nastawienia młodzieży katolickiej w Polsce do kapłaństwa i roli księży w Kościele, w życiu religijnym świeckich, a także w niereligijnych sferach życia jednostek i grup społecznych. Krytycyzm ten w pełni potwierdzają badania innych polskich socjologów religii, których wyniki przytaczam w tej analizie. Powstaje zatem pytanie: w jakim kierunku pójdą wyobrażenia i postawy młodych ludzi w Polsce dotyczące Kościoła instytucjonalnego i wszystkich jego struktur – czy jeszcze bardziej nasili się ich nastawienie krytyczne i negatywne, czy też nastąpi radykalna zmiana tego nastawienia w kierunku pozytywnym i konstruktywnym? Co musiałoby się jednak stać w samym Kościele i w środowisku duchowieństwa polskiego, aby młodzież krytycznie nastawiona do spraw i problemów kościelnych i religijnych, w tym księży i zawodu kapłana, zmieniła podejście na pozytywne i empatyczne? Na te pytania najprawdopodobniej dadzą odpowiedź socjologowie religii w bliższej lub dalszej przyszłości.

⁴⁰ J. Baniak, *Źródła i przyczyny tożsamości kapłańskiej księży rzymskokatolickich w Polsce. Studium socjologiczne*, w: *Tożsamości religijne w społeczeństwie polskim. Socjologiczne studium przypadków*, M. Libiszowska-Żółtkowska (red.), Warszawa 2009, s. 67-107. Z moich badań wśród byłych księży i księży czynnych zawodowo wynika, że zarówno jedni, jak i drudzy wskazali na liczne i różne powody swego kryzysu powołania i tożsamości kapłańskiej – religijne, kościelne i świeckie. Do powodów religijnych wielu zaliczyło: słabą wiarę religijną lub zupełny jej brak, zanik modlitwy indywidualnej i lekceważenie brewiarza, konflikty z władzą kościelną i zakonną, konflikty na plebaniach i we wspólnotach zakonnych między duchownymi, świadome łamanie zasad związanych z celibatem, wchodzenie w trwałe lub czasowe związki emocjonalne i seksualne z kobietami oraz posiadanie własnego potomstwa. Z kolei do powodów świeckich najczęściej zaliczali: alkoholizm, materializm, lekceważenie świeckich, pychę i zarozumiałość, nietolerancję wobec ludzi inaczej wierzących, niewierzących, mających odmienne poglądy polityczne i orientację seksualną. Podobne zarzuty wobec księży i zakonników formułowali badani licealiści i studenci.

Zakończenie

Kapłaństwo instytucjonalne jest zarazem swoistym powołaniem i zawodem o charakterze religijnym. Jego istotę próbują wyjaśniać zarówno teologowie, widzący w nim „dar” dany religijnemu mężczyźnie przez Boga czy też charyzmę wyrażającą się w ze-
spole cech pozwalających na sprawowanie funkcji religijnych nastawionych na kult Boga i służbę Kościołowi instytucjonalnemu, jak też psychologowie postrzegający kapłaństwo jako określoną drogę życia opartą na ideałach religijno-duchowych czy socjologowie, dla których jest ono zwykłym zawodem, uwarunkowanym czynnikami religijnymi, społecznymi, kulturowymi, rodzinnymi, moralnymi, na który istnieje zapotrzebowanie w społeczeństwie i w Kościele. Zawód księdza jest trudnym zawodem, do którego nadają się nieliczni kandydaci – mężczyźni głęboko wierzący i autentycznie religijni, o silnej asertywności, mający dojrzałą i zintegrowaną osobowość, emocjonalność i seksualność.

Józef Baniak – THE PICTURE OF THE PRIEST IN THE VIEWS OF THE POLISH YOUTH. A SOCIOLOGICAL ANALYSIS FROM THE YEARS 1983-2008

In this paper I present the attitudes (imagination and evaluations) of Polish youth in gymnasiums, high schools and universities towards institutional priesthood and the work of priests in parishes, all observed during three separate sociological researches in the years 1983-2008 (that is in the past 25 years). The attitude of all of my interlocutors towards priesthood and priests themselves did significantly change in that time period, especially in the first decade of the 21st century. In the time span examined what did change, was the perception and understanding of the essence of priesthood by the people interviewed, as well their evaluations of the need for becoming a priest present in the Polish society and their own families, or the attitude of interlocutors towards the role of the priest in the religious and secular life of people – individuals and as well social groups. The percentage of respondents accepting fully the priesthood and seeing positively its role in the society did systematically decrease in the mentioned period. On the other hand, in the examined period of 25 years a significant percentage of high school and academic youth had understood correctly the essence of priesthood, also noticed a social need for the work of priests in their parishes. In the evaluation of this part of respondents institutional priesthood means a „free” religious vocation (that is by God), without which no priest is able to prevail in the priesthood or successfully play the role in the Church and the society, or being a role model in the sense of a person, morality and religion for secular Catholics. On a such a priest do model, in the views of the these respondents, other candidates aspiring to enter the priesthood. We may add that in the case of Poland it is an important question or even a serious and basic one.